

OSMANLI İSTANBUL'UNDA SOSYALLEŞME MEKÂNI OLARAK HAMAMLAR VE DENİZ HAMAMLARI

Amine Hatun EROĞLU

Giriş

İnsanlar, çok eski dönemlerden itibaren suya kutsal değerler atfetmiştir. Bu gizil güçle birlikte ona tapınarak, ondan medet umarak suyu hayatının merkezine almıştır. Bu bağlamda değerler, sağlık ve dini konularla birleşerek temizlik kültürünü ortaya çıkarmıştır.¹ Temizlik ihtiyacını karşılama amacıyla ortaya çıkan hamamlar sosyalleşmenin de mekânı olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı İstanbul'unda sosyalleşme mekânları olarak hamamlar ve deniz hamamları ele alınacaktır.

Kökeni Romalılara kadar dayatılan hamamlar Osmanlı ile yaygınlık kazanmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Osmanlı öncesinde İstanbul'da Azepler ve Tihtâp Hamamları olmak üzere iki hamamın ismini anmıştır. İstanbul içinde ilk olarak Fatih Camii'nin inşasında çalışan işçilerin yıkanması için yapılan Irgat Hamamı'ndan ikinci olarak ise Azepler Hamamı'nın İslami tarzda yeniden düzenlendiğinden bahsetmiştir. Daha sonra birbirlerini takiben Vefa, Eyüp ve Çukur hamamları yapıldığını aktarmıştır.²

Çelebi, İstanbul'da gezip gördüğü 151 hamam olduğunu, Fatih Sultan Mehmet'in Çukur Hamamı'nın diğer bütün hamamlardan büyük, sanatlı ve aydınlık bir hamam olduğunu, Ayasofya Hamamı, Sofular Hamamı ve Abbas ağa Hamamı'nın temiz ve seçkinler için olduğunu ifade etmiştir.³

¹ Çalışır, G., Uncu, G., & Ünal, A. M. (2019). İletişim Bakış Açısıyla Hamam Kültürü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), s. 1244

² Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, t.y., s. 286

³ A.g.e., s. 290

Sultan IV. Murat döneminde Harem-i Hâssa adındaki padişaha mahsus hamama girdiğini, dünyada bir benzerine rastlamadığını, tüm hamamlardan daha sanatlı olmasının sebebini yapı ustasının hamam içinde bir hamam daha yaptırması olarak aktarmıştır. Hamamın dört tarafında has gılmânların yıkanma yerleri, ortada ise padişaha özel bir yer bulunmaktadır. Şadırvan ve kurnaların lüle ve tasları altın ve gümüşten dir. Hamam kubbelelerinde billur, moran ve necef camlar kullanılması sebebiyle adeta nur parlaması benzetmesi yapmaktadır. Duvar ve kubbelelerden ter akmadığını, bütün pencerelerinin doğuya, Üsküdar ve Kadıköy'e baktığını, yeryüzünde böyle gönül açıcı bir yer olmadığını anlatmıştır.⁴

Hamamlar, soyunma yeri, ılıklik, sıcaklık ve külhan olmak üzere dört bölüme ayrılmaktadır. Hamamın giriş yeri camegâh olarak adlandırılan soyunma yeridir. Bu bölümün orta kısmında mermerden fıskiyeli bir havuz vardır. Çevreleyen duvarlar boyunca taştan ya da ahşaptan yapılmış sekiler ve üstlerinde sedirler bulunmaktadır. Sedirlerin altında ayakkabı ve nalınları koymak için bölmeler vardır. Bu bölüm hamamın en büyük kısmını oluşturmaktadır. Bu tür hamamlarda soyunma yerinin kubbesi sıcaklık bölümünün kubbesine kıyasla daha büyüktür. Buradan ılıklik olarak isimlendirilen bölüme geçilmektedir. Bu kısım, vücudu sıcaklığa adapte eden kısımdır. Burada halvetler, dinlenme ve masaj sedirleri bulunmaktadır. Sıcaklık bölümü, yıkanma eyleminin gerçekleştiği ve hamamın en sıcak bölümüdür. Genel ve özel yıkanma yerleri bulunmaktadır. Sıcaklık bölümünün ortasında göbek taşı yer almaktadır. Çoğunlukla büyük bir kubbe ile kaplıdır.⁵

Hamamlar asıl işlevi olan temizlenmenin yanında sosyalleşme mekanları olarak da ortaya çıkmaktadır. Aile, komşular, akrabalar ve sosyal çevre ile gidilen hamamlar, sohbetlere, eğlencelere, fasıllara, manilere ve türkülere tanıklık etmektedir. Asker hamamı, gelin hamamı, sünnet hamamı vb. gibi ritüellere de ev sahipliği yapan hamamlar, kaynaşma mekanları ve kültürel değerlerin aktarıldığı ortamlardır. Hamamlar, Osmanlı toplumunda kadın ve erkeklerin ayrı ayrı buluşma yerleri olmuştur.⁶

İstanbul'da Deniz Hamamlarının Doğuşu ve Kurulması

"İstanbul, Karadeniz ile Marmara denizi arasındaki akıntılar ve akşamüstleri esen rüzgârların etkisiyle deniz hamamları için dünyanın en güzel yerlerinden biri olmuştur. Ayrıca, Marmara denizi birçok toprak ve iklimle

⁴ A.g.e., s. 291

⁵ Çalışır vd., 2019, ss. 1244-1245

⁶ A.g.e., s. 1246

temas eden rüzgârlar vasıtasıyla oluştuğu için deniz suyu, az çok maden sularına benzerlik göstermiştir. Bu yönü ile İstanbul'da deniz banyosu adeta bir çeşit maden suyu banyosu anlamına gelmiştir.”⁷

Yaygın kanaate göre, deniz hamamlarının ortaya çıkışı 19. yüzyıl olarak ifade edilse de Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Kaptanlara mahsus deniz hamamının varlığından bahsetmiştir.⁸ Ayrıca İstanbul'daki temâşâgâh ve meydanları sayarken Langa Kapusu Meydanı ve Langa deniz hamamından söz etmiştir. Evliya Çelebi Eyüp'teki deniz hamamı mesiresinden şu şekilde bahsetmiştir: “Yine kayıklar ile bütün dostlar her cuma günleri bu Eyüp şehri önündeki adalar arasındaki haliçlere girerek birbirine hasret âşıklar aracısız birbirlerini kucaklayarak felekten kâm alırlar. Deniz yaratıkları gibi insanlar mavi futa ile yüzerler. Her adanın yeşilliklerinde yiyip içerek dünyanın gamını unutup can sohbetleri ederler. Bu gönül açıcı yer de bir diyara mahsus değildir, ancak Eyüp şehrine mahsustur.”⁹

Evliya Çelebi'nin bu ifadelerinden yola çıkarak 17. yüzyıldan daha önce- sinde de deniz hamamlarının varlığından söz edebiliriz. “Bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi, deniz hamamları batılılaşmanın tesiriyle Osmanlı toplumuna gelmiş yeniliklerden değildir. Reşad Ekrem Koçu, 1826-1850 yılları arasında İstanbul'da üç tane hamam bulunduğunu, bunlardan en eskisinin Çardak is- kelesinde, diğerlerinin Salı Pazarı ve Kumkapı'da olduğunu yazmıştır.”¹⁰

Fakat, deniz hamamlarının çoğalması noktasında batılılaşmanın getirdi- ği sosyal hayattaki değişimler etkili olmuştur. Bu noktada deniz hamamları Avrupa'daki yenilikleri daha hızlı algılayan gayrimüslimlerin sakini olduğu semtlerde yoğunluktadır. Deniz hamamlarının inşa ve işletme aşamalarında da gayrimüslimlere çokça rastlanmıştır.¹¹

Başlangıçta, deniz hamamlarının kurulup işletilmesi Tersane-i Amire'nin sorumluluğu altında olmuştur. Bu kurumun görevleri arasında denize giri- lecek yerler, deniz kazaları ve boğulmalar da olmuştur. Deniz hamamlarının işletmesi mevsimlik olarak ihale suretiyle iltizamdan en yüksek teklifi ve- ren mültezime verilmekteydi. Haliç'te yaşanan boğulmalar ve hazineye gelir sağlamak amacıyla Şura-yı Bahriye, Tersane-i Amire'ye deniz hamamlarının yetersiz olduğunu ifade ederek Boğaziçi, Üsküdar, Kumkapı ve İstanbul'un diğer bölgelerinde yeni deniz hamamlarının açılmasını istemiştir.

⁷ Geçili, D. (2019). Osmanlı Devleti'nde İstanbul ve Çevresindeki Sahillere Yapılmaya Başlanan Deniz Hamamları. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5(9), s. 151

⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, t.y., s. 288

⁹ A.g.e., s. 361

¹⁰ Beyoğlu, S. Osmanlı Deniz Hamamları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 5., 2012 s. 55

¹¹ A.g.e., s. 55

Deniz hamamları çoğunlukla deniz dibine çakılan kazıklar üzerine inşa edilmekte, hamama karadan bir iskeleyle geçilmekteydi. Hamamlarda kullanılan kazık ve keresteler suya dayanıklı, akıntıdan uzak, barakalar şeklinde olmaktadır. Yerleşim yerlerinde üstten görünmesini engellemek için hamamın üstü branda ile kapatılmaktaydı. Hamamların iç kısmında soyunma kabinleri, dar gezinti alanları, bir kahvehane ile suyu denize karışmayan bir tuvalet bulunmaktaydı. Her hamamda bir yüzme hocası (cankurtaran) ve bir belediye çavuşu bulunmaktaydı.¹²

Resim 1: Moda Deniz Hamamı¹³

6 Ekim 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile deniz hamamları Şehremaneti'ne bağlanmıştır. Deniz hamamları dışında denize girmek yasak olduğu için ve halkın talepleri doğrultusunda Şehremaneti, 28 Eylül 1870 itibarıyla Kadıköy, Adalar ve Boğaziçi'nde erkekler için 21, kadınlar için 5 adet toplamda 26 adet hamam yapılmasını kararlaştırmıştır. Kadıköy, Salacak, Büyükkada, Çatladı Kapı, Yenikapı'da kadın ve erkeklere ayrılmış ikişer, Heybeliada, Üsküdar Mumhane İskelesi'nde, Beylerbeyi'nde Havuzbaşı İskelesi'nde, Paşabahçe, Büyükdere, Tarabya, Bebek, Kuruçeşme, Ortaköy, Beşiktaş, Kabataş, Salı Pazarı, Köprü, Eski Köprü, Makriköy, Ayasofya'da bi-

¹² A.g.e., s. 56

¹³ <http://www.eskiistanbul.net/2114/moda-deniz-hamami>

rer adet erkek deniz hamamı açılması planlanmıştır. 1872'de deniz hamamları kadınlar için 28, erkekler için 34 olmak üzere toplamda 62'ye ulaşmıştır.¹⁴

İstanbul Hamamları ve Deniz Hamamlarının Sosyalleşme Mekânı Olarak Değerlendirilmesi

Osmanlı İstanbul'u hem hamamlar hem deniz hamamları konusunda zengindir. Bu zenginliği sağlayan nedenler şehrin coğrafi özellikleri, başkent olması ve Osmanlı kültüründe temizliğe verilen önemle ilgilidir.

İki hamam türü de temizlik ihtiyacının karşılanması açısından inşa edilen mekanlar olmasının yanında bir tür sosyalleşme mekanına da dönüşmüştür. İnsanların temizlenme, arınma ihtiyaçları sadece fiziksel olmayıp insanlar suyun rahatlatıcı etkisine de sığınmıştır. Bu ihtiyaçları karşılamak için kimileri sıcak suyu tercih ederken, kimileri serin deniz suyunu tercih etmiştir. Bu tercihler de sosyalleşme mekanlarını doğurmuştur. Artık yalnızca temizlik için değil sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için de bu mekanlar kaçınılmaz olmuştur. Çünkü bu ortamlar insanların kendilerini kamusal alanda toplumsal aktör olarak ifade etme imkânı sağlamıştır. Normal hamamlarda gelin hamamı, asker hamamı, sünnet hamamı gibi ritüeller sebebiyle kamusal alan olma özelliğine deniz hamamlarından daha elverişli olduğu söylenebilir.

Osmanlı İstanbul'unda normal hamamlar yaz kış kullanılabilirken, deniz hamamları sadece mevsimsel dönemlerde kullanılmıştır.

Mekânsal olarak iki hamam türü için de kadın ve erkek hamamları ayrı olmuştur. Normal hamamlar için sınıfsal mekân ayrımlar görüldüğü halde (hünkâr hamamı, gayrimüslim hamamı vs.) deniz hamamları halk için olmuştur. Hünkâr için bahsedilen bir deniz hamamına rastlanmamıştır.

Normal hamamlar deniz olmaksızın her bölgede faaliyet gösterirken, deniz hamamları sadece elverişli sahil semtlerine kurulan sosyalleşme mekanları olmuştur. Bu açıdan denize uzak mesafede yaşayan semt sakinlerinin ulaşma güçlüğü söz konusu olmuştur.

Her iki hamam için de erkekler için yapılan hamam sayısı kadınlarınkinden fazla olmuştur.

İstanbul'da tarihi hamam fazla olması sebebiyle turistik açıdan ve bazı ritüellerin günümüze aktarılması nedeniyle Covid-19 pandemisi öncesine kadar kullanımının az olduğunu söyleyemeyiz. Fakat, pandemiyle birlikte dönüşen dünyada hamamların mekânsal sosyalleşme özelliklerini ne derece koruyabileceğinin incelenmesi gerekebilir. Deniz hamamları ise günümüzde plajlar olarak faaliyet göstermektedir. İstanbul'da adalar ve birkaç yer dışın-

¹⁴ Beyoğlu, 2012 s. 58-59

da plaj neredeyse kalmamıştır. Günümüz plajlarının da sosyalleşme mekânı olarak ne derece faaliyet gösterdiği tartışılır.

Kaynakça

- Beyoğlu, S. (2012). Osmanlı Deniz Hamamları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 5.
- Çalışır, G., Uncu, G., & Ünal, A. M. (2019). İletişim Bakış Açısıyla Hamam Kültürü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 1242-1266.
- Evlîya Çelebi *Seyahatnamesi:İstanbul 1. Cilt (Kutulu 2 Kitap) (Günümüz Türkçesiyle)*. (t.y.). Geleceği tarihi 12 Aralık 2020.
- Geçili, D. (2019). Osmanlı Devleti'nde İstanbul ve Çevresindeki Sahillere Yapılmaya Başlanan Deniz Hamamları. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 150-164.